

ВЗАЄМОДІЯ ЛЮДИНИ І ПРИРОДИ – ЇЇ РОЗУМІННЯ СУСПІЛЬСТВОМ

Гетьман В.І.

Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління
вул. Митрополита Василя Липківського, 35, м. Київ
wi.getman@gmail.com

Капіталістична система господарювання (де головне прибуток) у сучасній моделі «цивілізації» є причиною глобальних екологічних негараздів та загострення взаємовідносин людини і природи. Аналізуються ці взаємовідносини та контроль людини над навколишнім природним середовищем. *Ключові слова:* довкілля, взаємодія, самознищення.

Самоликвидация человека и природы. Гетьман В.И. Капиталистическая система хозяйствования (главное – доход) в современной модели «цивилизации» является причиной глобального экологического неблагополучия и обострения взаимоотношений человека и природы. Анализируются эти взаимоотношения и контроль человека за окружающей природной средой. *Ключевые слова:* среда, взаимодействие, самоликвидация.

Self-destruction of man and nature. Hetman V. The causes of the current global environmental problems must be sought in the capitalist economic system (where income is the most important), in the modern model of “civilization” and as a consequence to this, in the relationship between man and nature that can be regarded as human impact on nature and the reaction of nature. This article analyzes these relationships, where the most important is – control of the environment by man and its thorough study. *Keywords:* environment, interaction, self-destruction.

Можна сказати, що призначення
людини полягає у тому, щоб знищити
свій рід, попередньо зробивши земну
кулю непридатною для життя...
Жан Батіст Ламарк

Бурхливий економічний розвиток у світі призвів до тотального нищення природи та безвідповідального ставлення до неї людей та владних структур. Стан природного середовища у багатьох регіонах планети опинився під загрозою жахливої деградації, коли неможливим стає його самовідновлення і самовідтворення. Процеси впливу людини на природу стали непомірно негативними і тільки прискорюються. Це парниковий ефект, дефіцит кисню та озонові діри, кислотні

дощі, згубні концентрації радіоактивних ізотопів, хімічне забруднення ґрунту, води, харчових продуктів тощо.

На очах одного покоління з'явилися отруєні річки (і моря), задушливе, шкідливе повітря, загиблі ліси (щороку у світі вирубують 11,1 млн га тропічних лісів або 21 га за хвилину), зникли сотні видів тварин і рослин (за останні 200 років швидкість елімінації видів зросла як мінімум у 40 разів.). Повсюдно спостерігається виснаження ґрунтів, зни-

ження рівня ґрунтових вод, почасти- шали кліматичні аномалії.

Розвиток «цивілізації» нині супро- воджується вибухонебезпечним зрос- танням населення Землі, обсягів від- ходів виробництва, споживацьким ставленням людей до життя. Процеси деградації стали не тільки природ- ними, а й суспільними через неадек- ватну людську свідомість.

В умовах кризи відносин «людина – природа» [1] прогресивні вчені, науковці, які не втратили почуття відповідальності, досліджують еко- логічні проблеми і дають обґрунто- вані рекомендації для загальмування загального «апокаліпсису» [2; 3].

Проблему стосунків людини і при- роди доцільно розглянути у площині екологічної культури, одним із джерел якої є землеробський, аграрний досвід наших пращурів (з часів Трипілля) щодо бережливого ставлення до природи, землі, праці землероба чи хлібороба.

У давні часи люди в сільській міс- цевості безпосередньо були пов'язані з природним оточенням у повсяк- денній діяльності. Вони добре знали кожну рослинку, могли розрізнити за співом (по голосу) кожну пташину.

Сучасна пересічна людина, пере- буваючи у ще відносно збереженому ландшафті, оперує доволі скупим природничим кругозором, простим набором понять: ліс, дорога, поле тощо. Сучасне населення відірване від природи, обмежене рамками свого будинку або квартири.

Докладні знання про рослини стали уділом ботаніків, птахів – орні- тологів, про зоряний світ – астроно- мів. Тобто світ знань диференцію- вався і розрив людини з природою продовжує зростати. Прямо пропо-

рційно (а то й за геометричною про- гресією) збільшується негативний антропогенний, споживацький вплив на природне довкілля.

Природа, отримуючи від суспіль- ства цей негатив, відповідно до фізич- ного закону дії і протидії відповідає подвійною, потрійною негативною реакцією, збіднюючи тим самим ще більше матеріальний і духовний світ людини. Від нездорової еколо- гічної ситуації ми стаємо слабшими фізично і морально. Постійні хво- роби (злоякісні пухлини, неврози, інсульти) – звичайні «реквізити» сьогодення. Медична наука дала нам антибіотики і багато чого іншого, але загалом нинішнє суспільство – це віддзеркалення збідненої, знедоленої природи.

У давньому здоровому природ- ному довкіллі люди жили довше, були сильніші і твердіші духом. Відомий український учений-архео- лог М.О. Чмихов за давньоіндійською (друга половина I тис. до н. е.) епічною поемою «Махабхарата» запропонував схему періодизації історії: Крита- юга (перша, золота доба), Трета-юга (друга, срібна доба), Двапара-юга (третя, мідна доба), Калі-юга (чет- верта, залізна доба) – з якої випливає закономірна послідовність (міфоло- гема) погіршення людської породи. Вже навіть у назвах періодів за мета- лами видно тенденцію до поступо- вого збіднення людських якостей і життя суспільства [4].

Тому, поки не пізно, необхідно міняти на протилежне наше став- лення до природи, формувати новий екологічний імператив, на 180 повер- нути вектор моральності суспільства.

Ми, як діти Матері-землі, пере- буваємо у прямій залежності від її

здоров'я, екологічного стану, а руйнуючи природний ландшафт, в якому живемо, ми втрачаємо себе як біологічний вид і соціальний організм.

За висловом вченого Сергія Подолинського, енергія Сонця через хлібороба, що працює на землі (через фотосинтез культурних рослин), перетворюється в життєві блага і духовну надбудову суспільства. Резервати дикої природи – це ті оази, де зберігається генетичний код народу (етносу, нації), те, що підтримує природне різноманіття (біотичне, ландшафтне), без якого втрачається стійкість, супротив довкілля негативним екзогенним впливам і, відповідно, екологічна рівновага та існування людської цивілізації як такої [5].

Процес віддзеркалення ландшафту у світогляді, характері і навіть житті людини добре дослідив Л.М. Гумільов на прикладі взаємовпливу етносу і ландшафту [Гумільов, 2005, 2007]. Ми можемо його лише доповнити. Якщо у середньовічній Україні, та й за часів Т. Шевченка, мальовнича українська природа відображалася у колоритному характері українців, зокрема, в їх лагідній і спокійній натурі (перейнятій від полян), їх чарівній мові, багатоголосі пісень, у барвистих і стилізованих вишиванках, то сьогоднішня знівечена природа відображена у нашому духовно убогому житті, морально викривленому «кліматі» суспільства.

Причинно-наслідкова взаємодія «людина і природа» (*causafinalis* – кінцева причина речей, за словами Ф. Енгельса), свого роду «ядерна» реакція, нині продовжується набагато інтенсивніше порівняно з минулим часом. Ми, отримавши негативний заряд, як було зазначено, від попе-

редньо збідненої природи, ще з більшою злобою нищимо, експлуатуємо земні природні ресурси. Але так безкінечно тривати не може. Буде природа – буде й людина, не буде природи – не буде й людини.

На Марсі (чи Місяці) нині існує ландшафт – мертвий. Подібний існував 4,6 млрд. років тому і на Землі (до виникнення життя). І не виключено, що Земля може до нього повернутися. Не раз траплялося, що життя на нашій планеті (зокрема, в кінці пермського періоду, більше 250 млн років тому) висіло, як говориться, на волоску.

Відповідно до сучасних космогонічних теорій зоряні скупчення Всесвіту і загалом Всесвіт від свого початку (Великого вибуху, що стався більше 13 млрд років тому; інакше – від «першоатома», супердрона) існують у формі ритмічності (циклічності). Кожна зоряна система проходить свій «життєвий» цикл за певний відтинок часу. І всі системи зоряного світу, включаючи нашу Сонячну, знаходяться на певному відрізку цього шляху [6]. Можливо, в пермський, юрський (чи ще якийсь) геологічні періоди на Землю (коли тут не було людини) прибували представники інших цивілізацій, а зараз їх вже немає – вони зникли. Тепер ми, рано чи пізно, будемо на підході до такого завершення.

Пророчо звучить висловлювання Л. Гумільова: «В природі все старіє: тварини і рослини, люди й етноси, культури, ідеї і пам'ятники. І все, перетворюючись, відроджується відновленим» [7]. Тобто природні закони об'єктивні і неминучі. Ми живемо у Всесвіті і залежні від нього. Разом із Землею перебуваємо в 11 орбітальних рухах. Земля рухається навколо

своїєї осі, навколо Сонця, разом із Сонцем навколо центру Галактики (Молочного, Чумацького шляху) і т. д. За галактичний рік, який триває 180–200 млн років, вона проходить різні ділянки космічного простору. Отже, «життя», існування Всесвіту – циклічне.

Теорія людського капіталу

Керуючись науковими рекомендаціями вчених-екологів, на сьогодні ще можна загальмувати (можливо, призупинити) планетарне падіння до системної катастрофи-екологічної, моральної, інтелектуальної тощо. Наука пропонує, як лікар хворій людині, певні рекомендації. Наприклад, відомо, що у житті потрібно контролювати хід повсякденних справ, не можна пускати все на самоті. Те саме стосується і природного середовища.

Найбільш загрозливе на сьогодні те, що ми втрачаємо контроль за екологічною ситуацією в масштабах Землі (а отже і в окремих країнах), що мав би здійснюватися у формі системного моніторингу за доповідями. Втрата такого контролю, за свідченням відомого англійського дослідника історії Арнольда Джозефа Тойнбі, була одним із чинників зникнення не тільки окремих народів, а й цивілізацій [8].

За теорією німецького вченого Т. Шульца (за яку він отримав Нобелівську премію), людина по життю часто зіштовхується з опором (негативним супротивом) доповіді, в якому живе – коли виникає конфлікт (дисгармонія) з природою при вселенні людини (вимушеному чи добровільному) в нове для неї середовище і коли чинить супротив негативно змі-

нена людиною природа і до неї треба пристосовуватися. На нейтралізацію опору зовнішніх умов існування в обох випадках витрачається людський капітал (фізична і духовна сила, знання, досвід тощо), сточується життєва енергія людини аж поки не встановиться нова рівновага з доповідями.

Підтвердженням цієї теорії є історія примусового переселення у XIX ст., за часів царської Росії, українців до Сибіру. З метою освоєння цих земель царський уряд спочатку використав своїх російських (архангельських) «мужиків». Однак нічого з цієї затії не вийшло. Ті пили, не мали хисту до праці... Тоді згадали про українського хлібороба – з Полтавщини, Київщини, Чернігівщини. Почався масовий переїзд українців за Урал, куди вони не просто перебиралися на постійне місце мешкання, а принесли, що найбільш важливо, свій багатий, безцінний, тисячоліттями, з часів Трипілля, збираний аграрний досвід (плуг замість місцевої дерев'яної сохи чи рала, залізну борону, крите стійло для домашньої худоби, бо вона стояла тут відкрито, у дворі). Принесли вони туди і свою любов до праці [9].

Однак, на чужій землі не створили переселенці з України нічого особливо нового – і матеріально, і духовно (взяти хоча б фольклор). Важко було пристосуватися українському селянину з його консервативним менталітетом до чужої йому природи. Тут не було нічого такого, що пов'язувало українських людей і нагадувало б їм про далеку рідну Батьківщину. Витрачалася на пристосування до місцевих умов енергія людей (найцінніший капітал), накопичена попередніми поколіннями, з діда-прадіда. Тривала ця жорстока

внутрішня боротьба в людських душах аж поки не відбулося злиття з навколишнім світом природи, поки не встановилася екологічна рівновага. Відтак спрацювали екологічні закономірності – єдність організму та умов його існування і відповідність умов середовища генетичній приреченості організму.

Щодо конфлікту людини з довколишнім середовищем, то протягом тривалої (з часів палеоліту) сумісної еволюції (коеволюції) природи і людини між ними існувала взаємна гармонія. В умовах нинішньої тотальної антропогенної трансформації природного довкілля така гармонія відсутня, екологічна рівновага порушена. Вкрай змінене природне середовище не відповідає нашій біологічній сутності і чинить усе більший опір людині, яка прагне його освоїти,

використати, у кращому випадку – контролювати. Тому, особливо у великих містах, страшний, негативний супротив (особливо у літню спеку) довкілля, який важко дається пережити і порівняно з сільською місцевістю – незрівнянно відчутніший.

Висновки

Суспільству, українському зокрема, необхідно жорстко і ретельно здійснювати науковий контроль (моніторинг) за довкіллям, відновити екологічну рівновагу, втрачений природний зв'язок з навколишнім середовищем. Треба стати справжніми господарями долі на своїй і нашій землі. Потрібно дбати не стільки про свої статки, скільки піклуватися про загальнодержавне, про Україну. Адже живемо на одній землі, на теренах наших пращурів, в одній державі.

Література

1. Маєр-Абіх Клаус Міхаель Повстання на захист природи. Від довкілля до спільносвіту / Клаус Міхаель Маєр-Абіх / Пер. з нім., післямова, примітки Анатолія Єрмоленка. – К. : Лібра, 2004. – 196 с.
2. Алексеенко И. Р. Последняя цивилизация? Человек. Общество. Природа / И. Р. Алексеенко, Л. В. Кейсевич. – К. : Наукова думка, 1997. – 411 с.
3. Браун Л. Р. Мир на грани. Как предотвратить экологический и экономический коллапс / Л. Р. Браун. – М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2013. – 208 с.
4. Махабхарата. Рамаяна. Пер. Ссанскрита. – М. : Худож. Лит., 1974. – Т. 2. – 608 с.
5. Подолинський С. Вибр. тв. / Сергій Подолинський. – Монреаль, 1990.
6. Концепції сучасного природознавства : Підручник / Я. С. Карпов, В. В. Кисельник, В. Г. Кремень та ін. – К. : Професіонал, 2004. – 496 с.
7. Гумилев Л. Н. Конец и вновь начало. – М. : АСТ «Хранитель», 2007. – 431 с.
8. Тойнбі Арнольд Дж. Дослідження історії / Арнольд Джозеф Тойнбі. – К.: 1995, т. 1. – 615 с.
9. Дробноход М. І., Вольвач Ф. В. Екологія як навчальна дисципліна: проблеми методології та змісту / М. І. Дробноход, Ф. В. Вольвач // Освіта і управління, 1997, № 1. – С. 13–38.